

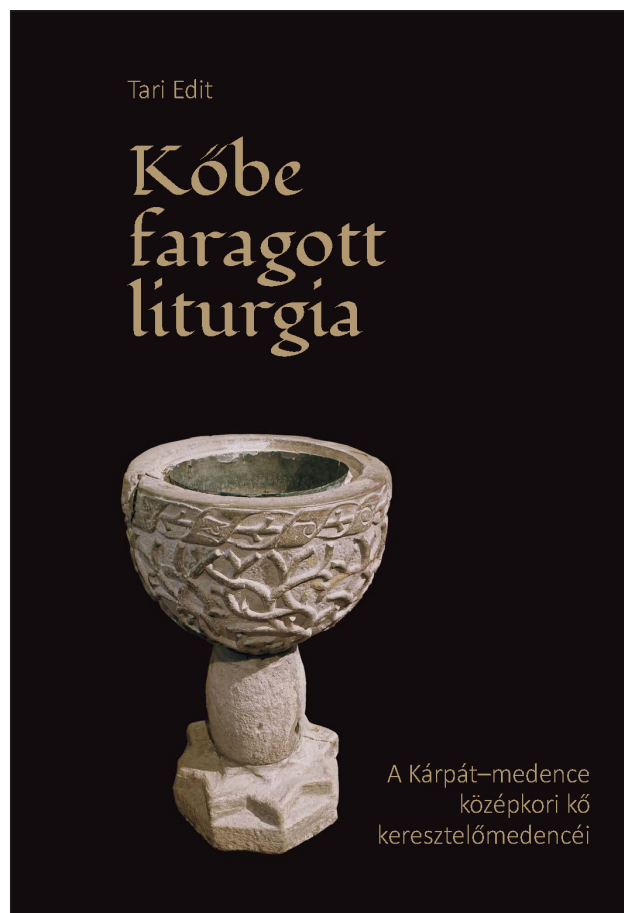
TARI EDIT: KŐBE FARAGOTT LITURGIA. A Kárpát-medence középkori kő keresztelőmedencéi.

LŐVEI PÁL

Tari Edit nagyszabású könyvének tudománytörténeti előzményei másfél évszázadra mennek vissza. A művészettörténeti korpusz ideája a 19. század második felében a nemesi romantikával szemben álló pozitivizmus egzakt ismereteiken, tényanyagon alapuló történeti programjához¹ kapcsolódóan jelent meg Magyarországon. Az adatok, részletek összeadódásából, összeadásából keletkező corpus gyűjteményt Marosi Ernő az élő? élettelen? test szétszórt részeinek – disjecta membra – képzetével hozta összefüggésbe,² annak a legalább másfél évszázados felismerésnek megfelelően, hogy a régebbi korok magyarországi művészetének produktumai nagyfokú pusztulást és szétszórátást elszenvedve csak fáradságos munkával gyűjthetők és gyűjtendők össze.

A szétszórt testrészek, a ledöntött emlékművek részei összegyűjtésének programját a magyar művészet-történet és régészet, a magyar műemlékvédelem alapító triásza hirdette meg a 19. század hatvanas éveitől. Ipolyi Arnold programadó akadémiai előadásokban vette sorra a korpuszfeladatokat: a középkori építészet, szobrászat és festészet állt tárgyalása középpontjában.³ Rómer Flóris a régi falképek számbavételére vállalkozott.⁴ Az ő eleve „gyűjtögető életmódja” lehetőséget adott neki egy jelentős, az összefoglaló publikációig azonban soha el nem jutó haranginventárium létrehozására – a díszítményekről, feliratokról vizes papírral levett, domborodó pacsokolatai, grafittal satírozott másolatai hagyatékában őrződtek meg.⁵ Henszlmann Imre a középkori építészeti emlékek egyben műemléki kategorizálási céllal összeállított jegyzékeit tette közzé.⁶

Már Ipolyinál kifejezésre jutott, hogy a keresztelőmedencék és a szenteltvíztartók nem mindig választhatók el egyértelműen egymástól. Csallóközsütörtök (Štvrtok na Ostrove, Szlovákia) templomában két egyaránt megőrzött medencét ismertet a jelenlegi kötet is, a korábbi ma szenteltvíztartóként falba falazva

*Tari Edit: Kőbe faragott liturgia.
A Kárpát-medence középkori kő
keresztelőmedencéi.*

*Magyar Nemzeti Múzeum,
Budapest, 2018.
400 oldal*

¹ R. VÁRKONYI 1973a, 19.; 1973b 50–56.

² MAROSI 2010, 345.; Vö. még az organizmusra, eleven testre vonatkoztatva: MAROSI 2009, 9.

³ Legújabb kiadásuk: IPOLYI 1997.

⁴ RÓMER 1874.

⁵ Rómer Flóris hagyatéka. MÉM–MDK: Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tudományos Irattár.

⁶ HENSZLMANN 1885; 1886 1887.

Lővei Pál • Tari Edit: *Kőbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelőmedencéi.*

hasznosul, Almakeréken (Mălâncrav, Románia) egy csak fényképről ismert medencét, egy töredékes faragványt, valamint egy, az utóbbihoz hasonló, jelenleg szenteltvíztartóként beépített ép darabot tartalmaz a katalógus. Csíkrákoson (Racu, Románia) medence mellett egy szabadon álló, pusztuló állapotú szenteltvíztartó is van, Csíkszentdomokoson (Sândominic, Románia) ugyancsak, ráadásul akad egy falba falazott szenteltvíztartó is, az utóbbi csak említést és fotót, külön katalógustételt azonban nem kapott a könyvben. Csíkszentgyörgyön (Ciucsângeorgiu, Románia) is mindkét faragványtípus megtalálható. Bodrog-Berek kisméretű faragványa egyértelműen szenteltvíztartó, Buzsáké ma is a falhoz kapcsolódik.

Az Ipolyit, Rómert, Henszlmant követő generációk inkább az alapító triász munkásságával és programjaiban ugyancsak megalapozott művészetföldrajz és műemléki topográfia irányába vitték a kutatást, hogy leginkább Ipolyi hagyományára a 20. század közepén térjenek vissza. A történeti hűségnek megfelelően valamennyi ekkor készült munka is az egykori Magyar Királyság – lényegében a Kárpát-medence – egységében szemlélte és gyűjtötte anyagát. A legutóbb elkészült munkák között Patay Pál harangkatalógusa azonban a jelenlegi országterületen található emlékekre korlátozódott,⁷ míg Benkő Elek Erdély középkori harangjainak és bronz keresztelőmedencéinek monumentális korpuszát adta közre.⁸ German Kingának a középkori szentségházakat katalogizáló fontos kötete ugyancsak Erdély területét fedi le.⁹

Most a 19. századi neves előfutárok programjait az 1950–1960-as években részben beteljesítő nagy katalóguskötetek után legalább fél évszázaddal Tari Editben tisztelhetjük a korpuszhagyomány továbbvivőjét. A három évtizednél hosszabb, időnként elfektetett gyűjtés és feldolgozás gyümölcse az előttünk lévő, 400 oldalas, A4-es formátumú, reprezentatív megjelenésű könyv. Korpusz a javából, „a feltételezett 4300 középkori plébániából fennmaradt összesen kb. 600 kő és egy tucat fa keresztelőmedence” – kisebb részben szenteltvíztartó, ahogy arról korábban már volt szó – gyűjteménye. Címét, a találó „kőbe faragott liturgiát” a szerző Zolnay Lászlótól kölcsönözte, aki azt a csonkolt faágakkal díszített emlékek összegyűjtése során a selmecbányai (Banská Štiavnica, Szlovákia) keresztelőmedencével kapcsolatban fogalmazta meg.¹⁰

Tari Edit a bronz keresztelőmedencék feldolgozását nem vállalta, de erre valójában nem is volt szükség. Egy függelékben azonban fel lehetett volna legalább sorolni azokat, mert igaz ugyan, hogy a nagyon eltérő – előkelő és drága – anyag és technika más igényszintről és pénzügyi lehetőségekről tanúskodik, de a liturgiában betöltött szerep ugyanaz. Ahogy az a bevezetőben szerepel is, kilenc erdélyi darabot Benkő Elek fel is dolgozott.¹¹ A Szepesség és Sáros hasonló emlékeit 1984-ben Verő Mária gyűjtötte össze szakdolgozatában,¹² eredményeit – 18 darab katalógusával – 2002-ben nagyszabású tanulmányban közzé is tette.¹³ Pozsony (Bratislava, Szlovákia), Kassa (Košice, Szlovákia) és Besztercebánya (Banská Bystrica, Szlovákia) bronz keresztelőkútjaival kiegészítve a két gyűjtést már harminc tételnél járunk – ennyivel mindenképpen kiegészítve/pontosítva Tari Edit mennyiségi adatbázisát. A keresztelésre feljogosító plébániajoggal rendelkező városi és falusi, valamint szerzetesei templomok a 14. század elején becsülhető 4000-4300-as számát a szerző F. Romhányi Beatrix-szal való konzultáció eredményeként adja meg, és a feltételezett középkori plébániákra vonatkozó, fentebb idézett 4300-as szám azt jelenti, hogy ha épülhettek is új templomok a középkor végéig, de azok jórészt régebbiek helyett, azok megújításaként születhettek. Minden ilyen templomban számolhatunk egy keresztelőmedencével, a legtöbben azonban egyidejűleg kettővel már nem. Egyrészt akár román kori darabok is használatban maradhattak sok évszázadon át, még napjainkig is (túlélve például az eredeti templom lebontását és újjáépítését), másrészt a későbbi korok is hajlamosak voltak archaizáló darabok létrehozására. Vagyis: a bronzemlékekkel együtt közel hatszázötven tétel, még ha nem is valamennyi keresztelőmedence, hiszen szenteltvíztartók is vannak közöttük, az egykori állagnak nem

⁷ PATAY [1989].

⁸ BENKŐ 2002.

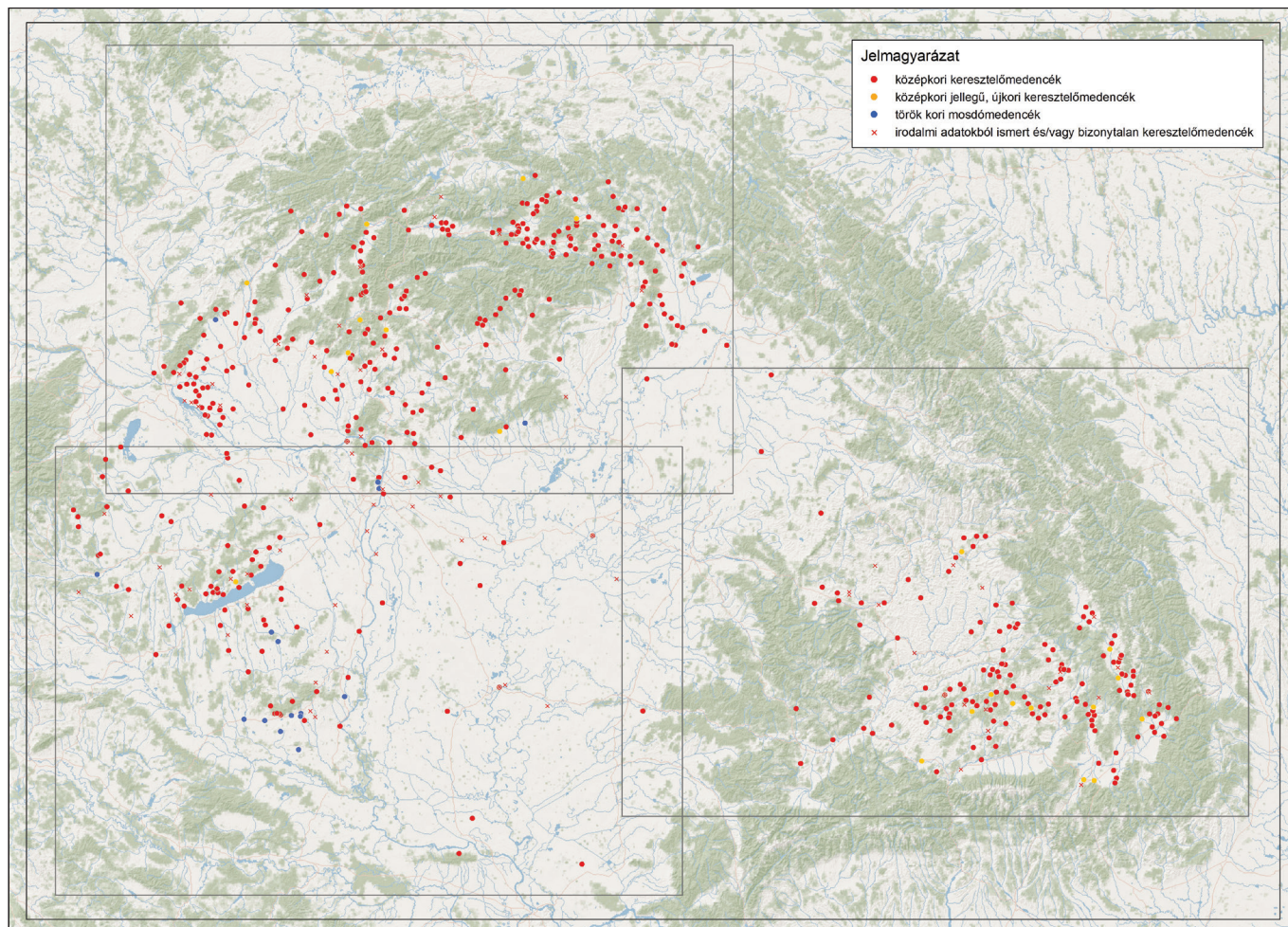
⁹ GERMAN 2014.

¹⁰ Lásd TARI 2018, 6. és 59.

¹¹ BENKŐ 2002, 85–101, 377–421.

¹² VERŐ 1984.

¹³ VERŐ 2002.

1. kép: A középkori keresztelőmedencék elterjedése a Kárpát-medencében.

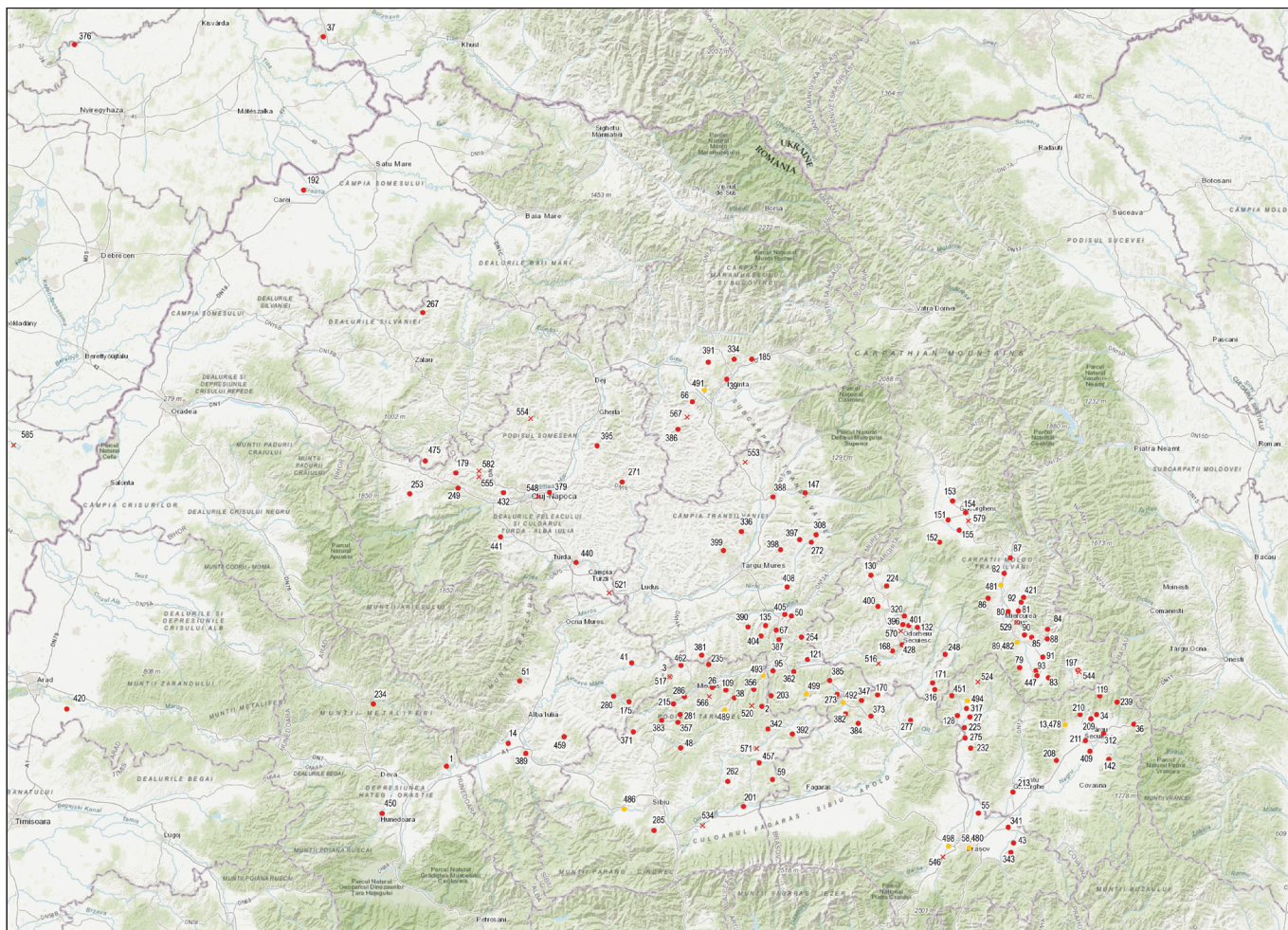
is olyan kis százalékát (körülbelül 15%-át a térképekhez kapcsolódó magyarázat szerint¹⁴) adja ki – nem csupán egy-kettőt, mint bizonytalanul becsülhetően a középkori sírkövek.

A műfaji konzervativizmus az oka, hogy valójában a gyűjtésnek alig meghatározható az időbeli felső határa. Mielőtt egyáltalán belekezdené a szerző a valódi katalógusba, kisebb csoportokként teszi közzé a különleges darabokat. Így az építészeti elemekből, oszlopfőből, zárókőből másodlagosan átfaragott emlékeknek inkább csak listáját szerkesztette be a szövegbe. Ez egyébként kiegészíthető egy, a Vas megyei Pornóapáti plébániatemplomában található, szürkésfehér márványból készült, 13. századi oszlopfőből átfaragott darabbal – minden bizonnyal az egykori pornói ciszterci apátságából származik.¹⁵ Egy másik, közel húsz darabot számláló csoportot alkotnak az újrahasznosított török mosdótálak, ezek fotókkal és rajzokkal ellátott, „rendes” katalógustételekbe lettek már rendezve. A fa keresztelőmedencék fejezete 16 tételt számlál – ahogy a szerző írja, ez „szubjektív válogatás” eredménye –, és lehet, hogy a néprajz számára esetleg nem, de számomra és a magyar művészettörténet-írás számára ez a rész tökéletes nóvum. Tari Edit az általa megismert, lényegesen nagyobb számú faragvány közül az archaikus, középkorias darabokkal egészítette ki a késő középkori emlékeket, a legkésőbbiek akár 18. századi évszámokat is hordozhatnak. Külön alfejezetet alkot tíz *lavabo* – szentélyben vagy sekrestyében elhelyezett kézmosó tál vagy medence.

A kötet terjedelmének több mint felét teszi ki a központi katalógus. Itt egészen korai, 12–13. századi, román kori faragványokra is rábukkanhat az olvasó, nagyon sok darab a gótika sokszor igencsak egyszerű formakincsét mutatja, és a Mátyás- és a Jagelló-kori reneszánsz néhány alkotása is feltűnik közöttük. 1604-es, 1639-es, 1646-os, 1652-es, 1658-as, 1663-as, 1666-os, 1670-es, 1709-es évszámú, esetenként

¹⁴ Lásd TARI 2018, 339.

¹⁵ ZSÁMBÉKY–HAJMÁSI–IVICSICS 2002, 146, 150. (74.4. kat. sz.); 607–610. kép.

2. kép: Középkori keresztelőmedencék Erdélyben és típusaik

teljesen középkori gondolkodásmódról tanúskodó faragványok, valamint a datálatlan daraboknál időnként a „középkori jellegű” kitételek jelzik a már említett konzervativizmust, a feliratok kisebb része esetében azonban az utólagos vésés, karcolás lehetőségét is felveti a szerző. Fotón még 20. századi faragványok is feltűnnek a lapokon.

Hetvennél több az elveszett és csak leírásból ismert medencék, illetve a bizonytalanul értelmezhető töredékek tételeinek a száma. Az idetartozó faragványokra a szerzőnek nem sikerült rábukkannia, illetve meghatározásukban nem volt biztos.

A katalógusblokk utolsó alfejezete a „Műrajzok az emléanyagban” címet viseli, és lényegében a rajztanár Myskovszky Viktor publikációiban, illetve a műemléki tervtárban fellelhető, a 19. század második felében, a magyar műemlékvédelem hőskorában keresztelőmedencékről készített felmérési rajzokat veti egybe az emlékekről készített fényképekkel. Az derült ki, hogy az arányok és a részletek a valóságtól akár jelentős mértékben is eltérhetnek, a rajzok esztétikuma sokkal fontosabb volt a dokumentálás pontosságánál.

A kötet előzéklapjaira a Kárpát-medence térképe került a keresztelőmedencék földrajzi eloszlását mutató apró jelekkel – a hátsón található a hozzájuk tartozó jelmagyarázat, valamint annak a három részterképnek a lehatárolása, amelyek a kötet végén dupla oldalra nagyítva immár sorszámmal ellátva jelölik a kötetben szereplő helyszíneket: az 588 település, ahogy arról korábban már volt szó, hatszáznál több emléket jelent. (1. kép). A Kárpát-medence egy további dupla oldalas térképén a korszakok és a stílusok eltérő színekkel jelölt emlékcsoportjai jelennek meg. Egy sokkal kisebb léptékű térkép a vakmérnökös díszű medencék topográfiáját mutatja, egy másik pedig azt a német, osztrák és cseh területeken található 24 helyszínt prezentálja a megfelelő Kárpát-medenceiek mellett, ahol a szerző ismeretei szerint késő gótikus, csonkolt faágas díszítésű medencék találhatók.

Lővei Pál • Tari Edit: *Kőbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelőmedencéi.*

Tari Edit értelmezte is az általa összegyűjtött anyagot. Egy hazai és egy európai kutatástörténetet követően – már csak a kötet címét is magyarázóan, de valójában a tárgyak használatának hátterét jelezve – bemutatja a liturgiai összefüggéseket. Ezt követi egy, a darabok megformálásából általánosított tipológiai csoportosítás, majd a jellemzőbb díszítések – kereszt, címerpajzs, évszám és felirat, emberábrázolás, Agnus Dei, növényi és geometrikus ornamentika, sodrott kötél dísz, vakmérnök, csonkolt faág – és az azokat hordozó emlékek bemutatása. A csonkolt faág motivális elemzése Zolnay Lászlónak a budai ásatási leleteit összefüggésbe helyező tanulmányán alapul.¹⁶

Nagyon fontos a „Középkori kőfaragóműhelyek” cím alá besorolt munkaszervezési, bányászati, kőszerszertési kérdések tárgyalása – az utóbbi kapcsán ritka magyarországi lelet a Felsőalpár–Lakitelek Wilhelm Gábor ásatásából származó, töredékes keresztelőmedencéje alsó síkján felfedezett szerkesztési vonalrendszer. Nem ez az egyetlen friss régészeti lelet a katalógusban – a bevezető végén 140-nél több név jelzi Tari Edit imponáló kapcsolati hálóját, a munkáját bármi módon segítő régészeket, művészettörténészeket, építészeket, restaurátorokat, határon innen és túlról.

Végül a lehetséges műhelykapcsolatok feltárása zárja a bevezető tanulmányt, néhány meggyőző összefüggés felismerésével. Aligha lehet azon csodálkozni, hogy leginkább olyan összetartozó csoportokról van szó, amelyeket elzártabb, konzervatívabb határvidékek szomszédos vagy közeli falvainak gondosabban megőrzött keresztelőmedencéi alkotnak, például román stílusú darabok Erdély délkeleti csücskében vagy késő gótikus faragványok Liptóban (2. kép). Erdélyi darabok vízszintesen egymásba kapcsolódó, szív alakú levelek alkotta, román stílusú fríze kapcsán még dél-skandináv, svédországi párhuzamokat is talált Tari Edit.

A kötet bevezetőjében szerepel, hogy egy ilyesfajta munka sosem befejezett, és talán egy online felületen lehet majd folytatni a később beérkező adatokkal kiegészítve. A munka tehát folytatható. Most azonban a szerző kicsit talán szusszanhat egyet: nagyon komoly kötetet tett le az asztalra. Mindenki figyelmébe ajánlható!¹⁷

IRODALOM

BENKŐ ELEK 2002:

Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedencéi. Budapest–Kolozsvár.

GERMAN, KINGA 2014:

Sakramentnischen und Sakramentshäuser in Siebenbürgen. Die Verehrung des Corpus Christi. Petersberg.

HENSZLMANN IMRE 1885:

Honi műemlékeink hivatalos osztályozása I–III. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) Ú. F. 5, xvi–xxiii, xxvii–xxx, xxxvi–xl.

3. kép: Tari Edit a gyöngyöspatai keresztelőmedence dokumentálása közben

¹⁶ ZOLNAY 1980, 117–130.

¹⁷ Az ismertetés lényegesen bővebb, nyomtatott változata az *Archaeologiai Értesítő*ben jelenik meg.

Lővei Pál • Tari Edit: *Kőbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelődencéi.*

— 1886:

Honi műemlékeink hivatalos osztályozása IV–V. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) Ú. F. 6, 114–117, 335–337.

— 1887:

Honi műemlékeink hivatalos osztályozása VI–VII. *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) Ú. F. 7, 263–267, 349–352.

IPOLYI ARNOLD 1997:

Tanulmányok a középkori magyar művészetről. [Budapest]

MAROSI ERNŐ 2009:

Magyar(országi) művészettörténet – régiók művészettörténete. In: N. Kis Tímea. (főszerk.): *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben.* Örökségvédelmi konferencia, Budapest, ELTE 2008. ELTE BTK Művészettörténeti Intézeti Képviselő, Budapest, 9–19.

— 2010:

[opponensi vélemény] In: Lővei Pál „*Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria* (Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához)” című akadémiai doktori értekezésének vitája. *Művészettörténeti Értesítő* (Budapest) 59, 345–349.

PATAY PÁL [1989]:

Corpus campanarum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. Magyar Nemzeti Múzeum [Budapest].

RÓMER FLÓRIS 1874:

Régi falképek Magyarországon. (Monumenta Hungariae Archaeologica – Magyarországi Régészeti Emlékek III/I.) Budapest.

TARI EDIT 2018:

Kőbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelődencéi. Budapest

R. VÁRKONYI ÁGNES 1973a:

A pozitivisták történetiséleléte a magyar történetírásban I.: A pozitivisták történetiséleléte Európában és hazai értékelése 1830–1945. Budapest

— 1973b:

A pozitivisták történetiséleléte a magyar történetírásban II.: A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860. Budapest.

VERŐ MÁRIA 1984:

Adatok a magyarországi bronzművészet történetéhez. Későközépkori keresztelőkutak a Szepességben és Sárosban. Szakdolgozat, ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék, Budapest.

— 2002:

Spätmittelalterliche Erzaufbecken in Nordungarn: in der Zips und in Bartfeld. *Acta Historiae Artium* (Budapest) 43, 113–190.

Lővei Pál • Tari Edit: *Kőbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelődencéi.*

ZOLNAY LÁSZLÓ 1980:

Csonkolt faágas motívumok későgótikus épületplasztikáinkban. *Művészettörténeti Értesítő* (Budapest) 29, 117–130.

ZSÁMBÉKY MONIKA – HAJMÁSI ERIKA – IVICSICS PÉTER 2002:

Pornóapáti, egykori pornói ciszterci apátság. In: Lővei Pál (szerk.): *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye* 6. Vas megye II. Vas megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszecsőd – Zsenye. Budapest. 146, 150. (74.4. kat. sz.); 607–610. kép